

Redactare: Mugur Butuza, Mihai Liță
Tehnoredactare: Adriana Vlădescu
Corectură: Dușa Udrea-Boborel
Design copertă: Laurențiu Midvichi
Pregătire de tipar: Marius Badea

Ilustrația copertei: Roger de Montfort/shutterstock.com

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
BEHR-SIGEL, ELISABETH

Locul inimii : o introducere în spiritualitatea ortodoxă / Elisabeth Behr-Sigel ;
trad. din lb. engleză și note de Mihai Liță. - Pitești : Paralela 45, 2023
ISBN 978-973-47-3970-7

I. Liță, Mihai (trad. ; note)

2

The Place of the Heart
Elisabeth Behr-Sigel

Originally published in 1992 by Oakwood Publications
Oakwood Publications books are now published by St Vladimir's Seminary Press
The Place of the Heart
Copyright © 1992 by St Vladimir's Seminary Press
This translation published with permission.

Copyright © Editura Paralela 45, 2023
Prezenta lucrare folosește denumiri ce constituie mărci înregistrate,
iar conținutul este protejat de legislația privind dreptul de proprietate intelectuală.
www.edituraparelela45.ro

ELISABETH BEHR-SIGEL

LOCUL INIMII

O introducere în spiritualitatea ortodoxă

Traducere din limba engleză și note de
Mihai Liță

Editura Paralela 45

CUPRINS

Prefață, de Boris Bobrinskoy	7
Preambul.....	10
Introducere.....	12
Obiectul acestui studiu.....	12
Unitate și diversitate.....	13
Răsărit și Apus	15
Elementele de bază și geneza istorică a spiritualității ortodoxe.....	17

Partea I. Dezvoltarea istorică și unele elemente esențiale ale spiritualității ortodoxe

<i>Capitolul 1 – Locul Scripturilor</i>	<i>21</i>
<i>Capitolul 2 – Moștenirea Bisericii Primare</i>	<i>27</i>
Chemarea la mucenie.....	28
Bucuria și darurile Duhului.....	33
Speranța escatologică	34
<i>Capitolul 3 – Moștenirea greacă: elementul intelectual din spiritualitatea ortodoxă</i>	<i>36</i>
Înțelepciune divină și umană.....	36
Calea copilăriei.....	42
Inteligență și sfințenie.....	45
Unele puncte de referință	46
Martiriul gnostic	49
Concluzie.....	52
<i>Capitolul 4 – Monahismul primar: Părinții Deșertului</i>	<i>55</i>
Repere istorice	55
Literatura deșertului	59
Imaginea călugărului	62

Partea a II-a. Elementul contemplativ în spiritualitatea ortodoxă: în căutarea adâncurilor inimii

<i>Capitolul 5 – Originile isihasmului</i>	<i>69</i>
--	-----------

Evagrie Ponticul (345-399 d.Hr.)	70
Scrierile lui Macarie	76
<i>Capitolul 6 – Rugăciunea lui Iisus. Rugăciunea Inimii</i>	79
Forma rugăciunii	79
Originea scripturală și bazele rugăciunii	80
Rugăciunea-exclamație a călugărilor deșertului	82
<i>Capitolul 7 – Un studiu istoric al vechiului isihasm</i>	85
Isihasmul de la Muntele Sinai	85
Sf. Simeon Noul Teolog (949-1022)	92
<i>Metoda</i>	99
Rugăciunea lui Iisus la Muntele Athos	
în secolele al XIV-lea și al XV-lea	103
<i>Capitolul 8 – Renașterea filocalică și răspândirea ei în Rusia</i>	107
<i>Filocalia</i> Sf. Macarie din Corint și a Sf. Nicodim Aghioritul	107
Starețul Paisie Velicicovski și înflorirea isihasmului	
în Moldova și Rusia	110
<i>Pelerinul rus</i>	114
Dezvoltări moderne	116
<i>Capitolul 9 – Rugăciunea lui Iisus în Apusul contemporan</i>	123
Rugăciunea lui Iisus în emigrația rusă	124
Rugăciunea lui Iisus în literatura religioasă occidentală	125
Folosirea corectă și greșită a Rugăciunii lui Iisus	128

Meditație. Puterea numelui. Rugăciunea lui Iisus în spiritualitatea ortodoxă, de Episcopul Kallistos de Diokleia

Rugăciune și tăcere	137
„Doamne Iisuse...”	141
Simplitate și flexibilitate	142
Caracterul complet	147
Puterea numelui	149
Unificare	152
Interioritate	158
Exercițiile de respirație	163
Sfârșitul călătoriei	169
 Lecturi suplimentare	 176
Bibliografie	177

Prefață

Sunt cu adevărat foarte fericit să recomand cele două texte incluse în această lucrare. Cu siguranță studiile moderne de spiritualitate ortodoxă – mai ales cele despre Rugăciunea Inimii¹ – nu lipsesc. Ele propovăduiesc într-un singur glas relevanța tradiției duhovnicești a Răsăritului creștin pentru timpurile noastre.

Fiecare dintre cele două studii – cel al lui Elisabeth Behr-Sigel și cel al episcopului Kallistos Ware – are propria originalitate și este de un interes deosebit pentru acei creștini apuseni – ortodocși sau nu – aflați în căutarea inimii, adică în căutarea unei vieți deplin unite cu Hristos, în suflarea și lumina Duhului.

Elisabeth Behr-Sigel a adunat și analizat elementele esențiale ale spiritualității ortodoxe într-un mod penetrant, comunicativ și pe deplin edificator. Aș dori să atrag atenția în mod special asupra elementului scriptural, care este atât de des neglijat în prezentările ortodoxe. Cuvântul dumnezeiesc rostit în Scripturi rămâne mereu temelia tradiției duhovnicești ortodoxe.

Într-un moment în care credința creștină este pusă sub semnul întrebării sau este persecutată de către toate regimurile materialiste ale planetei, chemarea la mucenie – una dintre trăsăturile de bază ale creștinismului primar – mi se pare deosebit de actuală și importantă pentru vremurile în care trăim. Acest lucru este cu atât mai adevărat

¹ Am transliterat anumite denumiri tehnice cu majuscule, pentru a le diferenția de cuvântul uzual, față de care au o nuanță specifică. Pe tot parcursul lucrării, toate notele la care nu se face o altă precizare îi aparțin traducătorului român.

cu cât Bisericile creștine nu au fost întotdeauna capabile „să reziste ispitei de a-și face sălaș în acest veac, mergând până la a dovedi lașitate și servilism față de conducătorii acestei lumi“ (Elisabeth Behr-Sigel).

În același mod, speranța escatologică sau – mai simplu – așteptarea ardentă și plină de bucurie a revenirii lui Hristos leagă perioada noastră tumultuoasă de cea a primilor creștini. „Viața pământească, aici și acum, este deja deschisă către Viața veșnică“, respectiv către viziunea Împărăției.

Și, în fine, în cea de-a doua parte a lucrării lui Elisabeth Behr-Sigel, precum și în prea scurtul eseu al episcopului Kallistos despre puterea numelui este studiată amănunțit tema Rugăciunii lui Iisus.

Elisabeth Behr-Sigel prezintă o imagine a evoluției istorice a tradiției isihaste de-a lungul secolelor, o tradiție care s-a cristalizat prin scrierile filocalice publicate în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în Grecia, Moldova și Rusia. Grație acestor scrieri – mai ales a celor ale Sf. Teofan [Zăvorâtul] și Sf. Ignatie [Briancianinov], episcopi ruși și îndrumători duhovnicești din secolul al XIX-lea, recent canonizați (1988) – suntem în posesia unei prezentări și a unei pedagogii moderne a „artei rugăciunii“.

Episcopul Kallistos ne ghidează pe o cale îndreptată și mai adânc către interior, amintindu-ne de câteva elemente de bază ale rugăciunii: înainte de orice altceva, liniștea, acea vigilență atentă [trezvia], acea ascultare², care sunt toate necesare pentru ca Dumnezeu să ne vorbească și să acționeze [în și prin noi]. Un îndrumător duhovnicesc spunea că „în rugăciune, Dumnezeu face totul în toți“. Autorul sugerează un echilibru între pravila de rugăciune și recitarea liberă și spontană a Rugăciunii lui Iisus în orice clipă și în orice loc.

Invocarea numelui lui Iisus evocă o teologie a numelui care merge înapoi – în tradiția Bisericii – până la sursele biblice ale revelației divine.

La sfârșitul călătoriei duhovnicești, invocarea numelui lui Iisus ne unifică ființa lăuntrică profundă, viața noastră și viața Lui devenind

² În original *listening*, aici în sensul calității de a asculta, de a observa în tăcere, nu în cel de supunere față de îndrumătorul duhovnicesc.

Prefață

una. Respirația noastră devine una cu Suflarea divină care susține întregul Univers. A fi purtător al numelui divin înseamnă a atinge însăși sursa iubirii, [a te împărtăși de] puterea ei. Înseamnă a-L atinge pe Dumnezeu însuși, după care „călătoria noastră se încheie. Am ajuns pe insula de dincolo de lume, unde îl găsim pe Tatăl împreună cu Fiul și cu Sfântul Duh.“ Fiecare dintre noi devine „un om pentru ceilalți», un instrument viu al păcii lui Dumnezeu, un centru dinamic al împăcării“.

Pr. Boris Bobrinskoy

Această introducere în spiritualitatea ortodoxă – ar fi mai exact să spunem... „în unele dintre aspectele spiritualității ortodoxe” – face parte din pregătirea teologică oferită de cursurile prin corespondență ale Institutului Teologic Ortodox Sf. Serghie din Paris. Ea nu este destinată specialiștilor în istoria Bisericii sau în spiritualitate creștină. Este mai degrabă un modest efort de a răspunde nevoii acelor ființe adulte care, animate de curiozitate intelectuală, caută o expunere argumentată a credințelor Bisericii și o aprofundare a propriei vieți duhovnicești. Am încercat să arăt cum a luat naștere marele fluviu al spiritualității creștine ortodoxe, atât de plin de viață și de diversitate. Este un fluviu ce-și are sursa unică – atât în trecut, cât și în prezent – în Evanghelia lui Iisus Hristos; este însă o curgere care s-a dezvoltat și ca răspuns la [diferitele] nevoi istorice, absorbind de-a lungul parcursului său bogăția diferitelor culturi.

Prezentul studiu este incomplet nu numai din cauza deficiențelor mele, ci și din cauza repartizării sarcinilor între cei care – în urmă cu cincisprezece ani – au conceput și au pus bazele acestui program de [pregătire prin] corespondență. Am simțit că este necesar să las altora sarcina prezentării liturghiei ca hrană și mod de exprimare a spiritualității ortodoxe.³

³ În acest sens, am remarcat următoarele lucrări de dată recentă ale unor autori de limbă franceză care prezintă temeiurile liturghiei: Constantin Andronikof, *Le Sens de la Liturgie* [Sensul Liturghiei], Cerf, 1988; *La divine liturgie de Sainte Jean Chrysostome* [Sfânta Liturghie a Sf. Ioan Gură de Aur] și *Les Fêtes et la vie de Jesus Christ* [Sărbătorile și viața lui Iisus Hristos] în colecția Catéchèse ortodoxe, Cerf, 1986 și 1985; două noi ediții ale unor

Preambul

Participarea mea la lucrarea comună a avut ca temă prezentarea dezvoltării istorice a curentului contemplativ și mistic aflat în centrul spiritualității ortodoxe. Acest curent este exprimat și manifestat prin mișcarea isihastă și prin practica Rugăciunii lui Iisus sau a Rugăciunii Inimii. Spiritualitatea ortodoxă nu este însă integral circumscrisă acestui unic aspect, așa cum au susținut, în mod nechibzuit, unii, deși este adevărat că mișcarea isihastă și Rugăciunea lui Iisus au marcat profund tradiția.

Spiritualitatea ortodoxă, cu numeroasele sale forme, nu a încetat niciodată să se adape din acest vast – și uneori nevăzut – fluviu, care irigă astăzi noi tărâmurii ale Apusului.

Meditația episcopului Kallistos Ware este o mărturie a expansiunii pline de creativitate și a dezvoltării spiritualității ortodoxe. Îi mulțumim cu căldură și respect că ne-a dat permisiunea să concluzionăm studiul nostru cu această meditație.

Elizabeth Behr-Sigel

Obiectul acestui studiu

Cuvântul „spiritualitate” nu face parte din vocabularul tradițional al teologiei ortodoxe. De obicei întâlnim formulări ca „teologie duhovnicească” sau „teologie ascetică și mistică”. Cuvântul „spiritualitate” poate sugera o analiză pur psihologică a sentimentelor, atitudinilor și comportamentului religios fără vreo referire la obiectul căutat de ființa care crede. Acest punct de vedere se regăsește adesea în studiile de psihologie religioasă. El nu este complet lipsit de interes, am putea adăuga, dar această abordare este susceptibilă de o confuzie superficială a categoriilor. În domeniul științelor și a filosofiei umane, fenomenologia⁴ a reacționat împotriva „psihologismului”, sesizând imposibilitatea de a separa – în contextul existenței noastre concrete – conștiința de obiectele către care ea își îndreaptă atenția.

În studiul nostru despre spiritualitatea ortodoxă, considerăm că este imposibil de separat spiritualitatea de conținutul credinței. Vladimir Lossky spunea că „tradiția răsăriteană nu a făcut niciodată o distincție clară între mistică și teologie, între experiența personală a

⁴ Curent filosofic care caută să descrie modul în care conștiința înregistrează datele simțurilor pe măsură ce se orientează către un anumit obiect. (O metodă de a ajunge la esențele absolute prin analiza experienței de viață, neluând în seamă cunoștințele științifice. Cf. *The New Lexicon: Webster's Encyclopedic Dictionary*). (N. a.)

tainelor divine și dogma afirmată de Biserică⁵. Spiritualitatea ortodoxă este inseparabilă de Vestea Cea Bună, adică de Evanghelia lui Hristos propovăduită în și de către Biserică. Acest mesaj este oferit tuturor credincioșilor care, prin darul Duhului Sfânt, sunt chemați să și-l însușească. Privită din această perspectivă, spiritualitatea ortodoxă înseamnă pur și simplu trăirea prin credință; este taina divină asimilată progresiv de către fiecare credincios. Această creștere, care are loc în cadrul comuniunii Bisericii „catolice”⁶, are impact asupra gândirii, sentimentelor și atitudinilor concrete. Din nou, Lossky scrie că „teoria creștină are o semnificație eminentemente practică, iar acest lucru este cu atât mai adevărat datorită [caracterului ei] mistic”⁷.

Astfel, spiritualitatea este privită ca extensie a unei teologii care, aliniindu-se la duhul și tradiția Părinților, urmărește o înțelegere operațională a întregii existențe. Expresia cea mai înaltă a spiritualității ortodoxe este *sfințenia*, la care sunt chemați toți – clerul și mirenii deopotrivă – și care înseamnă unirea și pacificarea întregii ființe umane în Hristos, prin Duhul Sfânt.

Unitate și diversitate

Unitatea și omogenitatea spiritualității ortodoxe sunt asigurate de Sfânta Tradiție (*paradosis*), care înseamnă transmiterea aceluiași mesaj de la nașterea primei comunități creștine sub suflarea Duhului până în timpurile noastre. Tradiția nu este ceva inert; ea reprezintă mai degrabă un dinamism, „o mișcare a Iubirii care se răspândește

⁵ Vladimir Lossky. *Essai sur la théologie mystique de l'Église d'Orient* [Teologia mistică a Bisericii de Răsărit], prima ediție, Paris, 1944, p. 6. (N. a.)

⁶ Cuvântul „catolic” poate fi tradus [aici] prin „universal”, dar teologii ortodocși moderni – de la Alexis Homiakov la Vladimir Lossky – au subliniat aspectul calitativ al noțiunii de „catolicitate” în eclesiologia ortodoxă. Biserica este „catolică” – *kat'holon* – în sensul că este orientată către plinătatea Adevărului și Harului primit în unanimitatea credinței și iubirii. Vezi V. Lossky – „Du troisième attribut de l'Église” [„Despre al treilea atribut al Bisericii”], *Dieu Vivant*, 10, 1948. (N. a.)

⁷ *Ibidem*, p. 7. (N. a.)

de la sine”⁸, o „emoție” care se propagă de la sine. Cuvântul „emoție” trebuie luat aici în sensul său strict etimologic.

În calitate de „suflare a Duhului”, Tradiția își găsește o temelie obiectivă în Scripturi sau, mai precis, în Cuvântul lui Dumnezeu rostit în Scripturi și explicat în definițiile Sinoadelor Ecumenice, care sunt ca niște borne ale evoluției căii spirituale de-a lungul istoriei. Cuvântul divin este comentat de învățătura Părinților, precum și de textele liturgice, care – luate împreună – constituie expresia „adevărata și drepte slăviri”⁹.

Această temelie eclezială comună a spiritualității ortodoxe nu exclude totuși diversitatea. Lumina unică a celor trei Persoane [divine] este refractată de nenumăratele persoane individuale aflate în comuniune cu Hristos, prin Duhul Sfânt. Biserica este răspândită în întreaga lume și, în urma marșului ei continuu de-a lungul secolelor, se îndreaptă către Cel care va să vie; ea s-a îmbogățit prin asocierea cu diferitele culturi umane.

În viziunea sa asupra Ierusalimului ceresc din Apocalipsă, Sf. Ioan ne oferă un model de îmbogățire a Bisericii istorice: „Și neamurile vor umbla în lumina ei, iar împărații pământului vor aduce la ea mărirea lor. Și porțile cetății nu se vor mai închide ziua, căci noaptea nu va mai fi acolo. Și vor aduce în ea slava și cinstea neamurilor” (Apocalipsa 21.24-26)¹⁰.

Tot ce se află în om și aspiră prin diferite mijloace să fie adevărat, bun și frumos, căutând să fie eliberat și purificat, aparține deja – cel puțin la modul potențial, prin puterea lui Hristos Cel mort și înviat – comorii Bisericii.

⁸ Un monah al Bisericii de Răsărit, *Notre Père [Tatăl nostru]*, Beirut, An-Nour. Reeditat de Cerf, Paris, 1988, p. 13. (N. a.) „Un monah al Bisericii de Răsărit” este pseudonimul cu care și-a semnat lucrările părintele Lev Gillet, duhovnicul autoarei. (N. tr.)

⁹ După cum se știe, cuvântul „ortodoxie” înseamnă atât „dreaptă credință”, cât și „dreaptă slăvire”. (N. a.)

¹⁰ Citatele biblice sunt preluate de pe site-ul <http://www.bibliaortodoxa.ro/>, care reproduce ediția BOR: Biblia sau Sfânta Scriptură, 1988. Am respectat numerotarea Psalmilor după *Septuaginta* (identică celei din ediția citată a Bibliei ortodoxe).

Răsărit și Apus

În învățătura sa ascetică și mistică, precum și în teologia sa dogmatică, Biserica Ortodoxă arată o preferință precisă pentru anumiți Părinți ai ei care se bucură de o autoritate indiscutabilă. Textele liturgice îi numesc pe aceștia „sfinți ierarhi și doctori ecumenici [ai Bisericii]”; printre ei îl găsim pe Sf. Ioan Gură de Aur, a cărui teologie a fost pur și simplu cea a „tuturor celor din Biserică”, adică teologia Bisericii înseși. Un altul este Sf. Vasile cel Mare: regula sa monahală a îndrumat milioane de bărbați și femei pe un drum sigur. Sf. Grigorie de Nazianz – numit și Sf. Grigorie Teologul – este cel de-al treilea despre care Rufin din Aquileea a spus că „a nu fi de acord cu credința Sf. Grigorie este o dovadă evidentă a erorii în credință”.

Acești îndrumători duhovnicești sunt venerați atât în Răsărit, cât și în Apus, deși influența lor – ca și cea a celorlalți Părinți în general – este mai puțin importantă în Apus decât în Răsărit. În Europa medievală și modernă, influența Părinților a fost indiscutabil eclipsată de alte curente spirituale. Rezultatul a fost o sărăcire de care mulți creștini apuseni devin astăzi conștienți. Ar trebui, prin urmare, să tragem concluzia că există un abis care separă spiritualitatea ortodoxă – identificată arbitrar cu Răsăritul creștin – de spiritualitatea creștină occidentală? O analiză serioasă, de natură istorică și teologică, nu sprijină o viziune atât de radicală despre această opoziție, arătând că pe lângă diferențele care separă și disting Răsăritul de Apus există întâlniri, schimburi și puncte de convergență. Sf. Augustin, *Părintele* [prin excelență al] Bisericii apusene – venerat însă și în Răsărit – este cunoscut mai ales pentru antipelagianismul său¹¹, care a exercitat o influență profundă – și uneori tiranică – asupra gândirii teologice

¹¹ Călugărul Pelagius a fost un episcop din Bretania, născut în Palestina, care a predicat în secolul al V-lea. El susținea că omul poate evita păcatul prin propria putere. Sf. Augustin a luptat împotriva acestei idei, care a fost condamnată [și] de mai multe Sinoade. Antipelagianismul radical al Sf. Augustin și al altor gânditori inspirați de scrierile sale – Jean Calvin, de exemplu – a condus însă la doctrina pesimistă a predestinării, pe care Răsăritul creștin a respins-o dintotdeauna. Părinții răsăriteni au afirmat întotdeauna că harul divin nu anulează libertatea umană, o doctrină care contrastează cu cea a Sf. Augustin. (N. a.)

și spiritualității Apusului. Nu trebuie să uităm totuși că – dincolo de acest aspect controversat – Sf. Augustin a fost și marele mediator care a permis teologiei Părinților greci să ajungă în Apus.

Roma i l-a dat Palestinei pe Sf. Ieronim; Răsăritul i l-a dat Galiei pe Sf. Irineu [de Lyon] și pe Sf. Ioan Casian. Putem detecta un curent augustinian în Ortodoxia de după schismă; exemplele notabile sunt Nicolae Cabasila (1320/25-1390) în Bizanț și Sf. Tihon de Zadonsk (1724-83) în Rusia¹². Sf. Tihon a fost un comentator al scrierilor Sf. Augustin, precum și un cititor asiduu al Sf. Ioan Gură de Aur. A servit, de asemenea, ca prototip al unui [faimos] personaj literar al lui Dostoievski: bătrânul Zosima; el a fost inspirat de citirea operei lui Joseph Hall – un episcop anglican – și ale lui Johann Arndt – un pietist german.

Privind din direcția opusă, spiritualitatea de la Port-Royal, din Franța secolului al XVII-lea a fost profund influențată de tradiția Părinților răsăriteni pe care „solitarii” – adepții de la Port-Royal – au citit-o și tradus-o. Mișcarea neopatristică din cadrul teologiei ortodoxe contemporane datorează foarte mult operelor savante ale teologilor occidentali și, la rândul ei, a avut o mare influență asupra gândirii teologice și vieții spirituale din Apus, în special asupra monahismului romano-catolic.

Influențe reciproce similare ar putea fi citate și în ceea ce privește spiritualitatea comunităților provenite din Reformă sau mai degrabă din diferitele reforme protestante ale secolului al XVI-lea. Fiind solid înrădăcinată în solul Evangheliei și modelată de-a lungul secolelor de diferitele mișcări „evangelice”, Ortodoxia poate recunoaște, fără a înceta să rămână ea însăși, ceea ce a fost și rămâne profund creștin – adică ortodox – în anumite expresii ale pietății protestante anglicane, de exemplu. Este ușor de detectat un curent grecesc în anglicanism, curent care s-a exprimat prin imnurile traduse din limba greacă de John Mason Neale și prin predicile lui Lancelot Andrewes.¹³

¹² N. Gorodețki, *Saint Tikhon Zadonsky* [*Sfântul Tihon din Zadonsk*], Londra, 1951; vezi în special cap. 4-6. (N. a.)

¹³ N. Lossky, *Lancelot Andrewes (1555-1624)*, Paris, Cerf, 1986. (N. a.)

Alături de „Un monah al Bisericii de Răsărit“, autorul unei remarcabile cărți – *Spiritualitatea ortodoxă: O schiță a tradiției ascetice și mistice ortodoxe*¹⁴ – nu putem să nu amintim că „Sf. Vasile [cel Mare] l-ar fi recunoscut pe Sf. Benedict de Nursia ca frate și moștenitor al său...“, că „Sf. Nicolae s-ar fi simțit foarte aproape de iubirea înflăcărată a Sf. Francisc de Assisi și a Sf. Vincent de Paul“ și că „Sf. Serafim de Sarov ar fi văzut deșertul înflorind sub picioarele părintelui Charles de Foucauld și ar fi numit-o pe Sf. Tereza de Lisieux «bucuria mea»¹⁵“.

Nu propunem aici un sincretism superficial, ci mai degrabă o „deosebire a duhurilor“ în lumina celei mai autentice Tradiții a Bisericii Ortodoxe „catolice“¹⁶ și într-o vie credință în Duhul care i-a inspirat pe Părinți și care ne cheamă astăzi, *hic et nunc*, să încercăm să găsim o sinteză nouă și creativă.

Elementele de bază și geneza istorică a spiritualității ortodoxe

Spiritualitatea ortodoxă se bazează pe o anumită formă de credință care îi asigură omogenitatea; ea a cunoscut însă și o dezvoltare istorică. De-a lungul secolelor, ea a integrat contribuțiile diferitelor popoare și ale culturilor lor. Palestina și Siria, Alexandria, Antiohia și Bizanțul, spiritul grecesc și sufletul slav, toate acestea și-au pus la rândul lor amprenta asupra ei.

Întâlnirea contemporană cu Apusul, după o înstrăinare de 1 000 de ani, reprezintă o nouă etapă în dezvoltarea spiritualității ortodoxe. Nu trebuie să privim această evoluție ca fiind pur și simplu juxtapunerea în timp și spațiu a unor elemente străine și eterogene. Văzută în dimensiunea sa istorică, spiritualitatea ortodoxă se prezintă ca un proces dinamic care preia și integrează „slava și cinstea neamurilor“ (Apocalipsa 21.26).

¹⁴ Un monah al Bisericii de Răsărit, *Orthodox Spirituality: An Outline of Orthodox Ascetical and Spiritual Tradition* [Spiritualitatea Ortodoxă: O schiță a tradiției ascetice și mistice ortodoxe], St Vladimir's Seminary Press, Crestwood, N.Y., 1978. (N. a.)

¹⁵ *Ibidem*, pp. x-xi. (N. a.)

¹⁶ Vezi nota 6. (N. a.)

Putem schița șase elemente de bază, șase mari curente esențiale, care apar succesiv, se întâlnesc, se amestecă și se transmit peste veacuri în vastul fluviu care este tradiția spirituală a Bisericii:

- elementul scriptural, care constituie temelia;
- elementul creștin primar;
- elementul intelectual elenistic;
- elementul monahal primar;
- elementul liturgic;
- elementul contemplativ, în sensul tehnic al cuvântului, care este isihast și filocalic.¹⁷

În prima parte a acestui studiu, vom investiga aceste elemente de bază ale spiritualității ortodoxe, cu excepția elementului liturgic, care necesită anumite studii de specialitate. A doua parte a acestei cărți se va ocupa de marele curent contemplativ.

¹⁷ *Orthodox Spirituality*, pp. 19–21. (N. a.)

Partea I

Dezvoltarea istorică și unele elemente esențiale ale spiritualității ortodoxe

Capitolul 1

Locul Scripturilor

Așa cum am spus deja, Cuvântul divin rostit în Scripturi reprezintă temelia tradiției duhovnicești ortodoxe. La fel ca iudaismul și islamul, creștinismul este o „religie a Cărții”. Prima expresie a predaniei creștine (*kerygma*) a fost stabilită în Noul Testament – cartea Legământului cel Nou –, în care primii creștini au văzut împlinirea primului Legământ, cel Vechi (Matei 5.17)¹⁸. Biserica Ortodoxă este, prin urmare, o Biserică profund biblică. În zona altarului unei biserici ortodoxe, în spatele catapetesmei, în mijlocul mesei din altar este așezată întotdeauna cartea Evangheliei, pe care preotul – de fiecare dată când ajunge în apropierea ei – o sărută în semn de venerație. Acest gest ritual are o semnificație profundă, deoarece indică dorința Bisericii de a fi mereu atentă la Cuvântul lui Dumnezeu. Conform tradiției ortodoxe, citirea Bibliei este recomandată nu numai clerului, ci și tuturor credincioșilor. Sf. Ioan Gură de Aur (secolul al IV-lea) a spus: „Nu vreau să las să treacă nici măcar o zi fără să vă hrănesc cu comoara Sfintelor Scripturi” (*Omilii la Facerea* 28.1). Orice înnoire spirituală trebuie însoțită de întoarcerea la această sursă a Tradiției. Astfel, în Rusia, Sf. Tihon de Zadonsk (în secolul al XVIII-lea) și mitropolitul Filaret al Moscovei (în secolul al XIX-lea) au privit

¹⁸ „Să nu socotiți că am venit să stric Legea sau prorocii; n-am venit să stric, ci să împlinesc” (Matei 5.17).

citirea pioasă și inteligentă a Scripturii ca pe un instrument al reînnoirii spirituale și teologice.

În ceea ce privește modul de citire și înțelegere a Scripturilor, au existat în tradiția antică două mari școli, cu care se identifică și în prezent majoritatea cărturarilor: cea din Antiohia și cea din Alexandria. Școala din Antiohia, care l-a dat Bisericii pe Sf. Ioan Gură de Aur, se caracteriza printr-o exegeză literală și istorică, în timp ce școala din Alexandria era interesată mai degrabă de o interpretare alegorică, figurativă și tipologică, având drept scop descoperirea sensului duhovnicesc al textului. În lumina studiilor biblice moderne, mi se pare că o reflecție epistemologică asupra acestor două moduri de citire a Scripturilor, precum și posibila lor combinare sunt absolut necesare teologiei ortodoxe contemporane.

Cu toate acestea, nu trebuie să uităm că sursele acestor tendințe hermeneutice¹⁹ savante își au rădăcini adânci într-o lectură simplă și plină de devoțiune a Scripturilor, care este accesibilă oricărui credincios. Există multe exemple în istoria spiritualității ortodoxe, atât a celei antice, cât și a celei mai recente, de la chemarea Sf. Antonie din Egipt până la convertirea lui Dostoievski în urma citirii Evangheliilor, care i-au fost dăruite la sosirea sa în lagărul de muncă siberian de către soția decembristului²⁰, von Vizine.

Psalmii și, desigur, cele patru Evanghelii, au o anumită preeminență în fața celorlalte cărți ale Bibliei, creând o impresie mai profundă asupra sufletului ortodox. Anumiți Psalmi, care sunt citați sau cântați în timpul slujbelor – cum ar fi cei șase Psalmi de la începutul slujbei utreniei sau Psalmul 50 –, exprimă dorința credincioșilor de a-L întâlni pe Dumnezeu Cel Viu. Textele Evangheliilor, în special ale celor sinoptice²¹, au pătruns chiar mai profund în conștiința ortodoxă.

¹⁹ *Hermeneutica* este știința investigării și interpretării textelor, în special a celor sacre. (N. a.)

²⁰ Nume dat ofițerilor participanți la revolta de la Sankt Petersburg, din decembrie 1825, împotriva țarului Nicolae I. (N. red.)

²¹ Evangheliile sinoptice sunt cele ale Sf. Matei, Marcu și Luca. Ele prezintă mari asemănări în ceea ce privește modul în care spun povestea evanghelică. Extrasele din cele trei Evanghelii pot fi chiar puse alături sub forma unor coloane de text care relatează aceleași evenimente, adesea în exact aceleași cuvinte. (N. a.)

Caracterul paradoxal al Fericirilor și cel direct al poruncilor din Predica de pe Munte au hrănit un curent evanghelic ce poate fi descoperit în spatele fastului și strălucirii de aur a liturghiei bizantine; ceea ce este adevărat mai ales pentru Ortodoxia rusă. Acest „evangelism” ortodox are grijă să nu identifice viața creștină cu asceza riguroasă a Deșertului cu care, totuși, s-a identificat uneori. Cu toate acestea, rezultatul a fost adesea un ascetism temperat și umanizat. Punând accentul pe o relație personală și imediată cu Hristos, evangelismul ortodox ne cheamă să-I urmăm smerenia și sărăcia din viața Sa pământească și să-I împărtășim iubirea pentru cei umili și bolnavi. Acesta a fost idealul care a inspirat monahismul vasilian și studit²², care căuta un echilibru între contemplație și iubirea activă. Putem vedea acest ideal în acțiune și la fondatorii monahismului rus, Sf. Teodosie de la [Lavra] Pecerska și Sf. Serghie de la Radonej. Puși în fața insolenței celor bogați și a mândriei și cruzimii puternicilor acestei lumi, reprezentanții acestui curent evanghelic au vorbit adesea pe un ton profetic. Cu o sinceritate francă, Sf. Ioan Gură de Aur a demascat cu hotărâre contrastul îngrozitor dintre bogați și săraci, dintre extravaganța lipsită de orice înfrânare a unora și mizeria extremă a celorlalți. El nu a încetat niciodată să citeze exemple biblice precum pilda omului bogatului și [a săracului] Lazăr²³ sau poruncile Predicii de pe Munte. În același mod, în timpul Iluminismului, Sf. Tihon de Zadonsk a denunțat ipocrizia negustorilor bogați care construiau biserici și venerau icoanele, dar disprețuiau chipul divin din cei săraci.

Chenotismul²⁴ rus – ale cărui rădăcini pot fi găsite în această tradiție evanghelică – aspira să-L imite pe Iisus Hristos care „Dumnezeu

²² Regula Sf. Vasile [cel Mare] constituie temelia monahismului răsăritean, la fel cum regula Sf. Benedict este fundamentală în Apus. Mănăstirea Studion din Constantinopol a fost unul dintre principalele centre ale monahismului bizantin. (N. a.)

²³ Luca 16.19-31.

²⁴ Adjectivul „chenotic” provine din expresia greacă *ekénōsen éauton*, „s-a lepădat de Sine” sau mai exact „s-a deșertat/golit pe Sine” (Filipeni 2.7). Aceasta desemnează o spiritualitate și o teologie care pun accentul pe smerirea voluntară a Fiului lui Dumnezeu, a întregii Sale umanități. Despre chenotismul rus, vezi E. Behr-Sigel, „Le Christ kénotique dans la spiritualité russe” [„Chenotismul rus în spiritualitatea rusă”], *Prière et Sainteté dans l’Église russe [Rugăciune și sfințenie în Biserica rusă]*, pp. 219-236; N. Gorodețki, *The Humiliated Christ in Modern Russian Thought [Hristos cel smerit în gândirea modernă rusă]*, Londra, 1938. Despre nebunii pentru Hristos, vezi Irina Gorainoff, *Les Fols en Christ*

fiind în chip, n-a socotit o știrbire a fi El întocmai cu Dumnezeu, ci S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se asemenea oamenilor, și la înfățișare aflându-Se ca un om“ (Filipeni 2.6-7). El a căutat să împărtășească iubirea sacrificială a „Mielului celui înjunghiat de la întemeierea lumii“ (Apocalipsa 13.8). Stareții, nebunii întru Hristos și „sfintii pătimind pentru Hristos“ tipici ai Rusiei – cum ar fi principii cei pașnici Boris și Gleb²⁵ –, au aparținut acestui curent evanghelic. Inspirația sa străbate toate lucrările lui Dostoievski și se regăsește și în [cele ale lui] Lev Tolstoi. Ea fost prezentă în populismul rusesc al lui 1860, iar în vremurile noastre transfigurează umanitatea smerită a multora dintre eroii lui Soljenițin, de exemplu Ivan Denisovici și Matriona²⁶.

Există curente evanghelice și în alte culturi marcate de influența Bisericii Ortodoxe. Fraternitatea Zoe din Grecia a fost inițial o mișcare de reînnoire evanghelică; la fel a fost Oastea Domnului în România. Același lucru se poate spune și astăzi despre Movement of Orthodox Youth (MJO, Mișcarea tineretului ortodox) din Liban și Siria. Anumite opere literare – cum ar fi *Hristos răstignit a doua oară* a lui Nikos Kazantzakis, un mare autor grec al secolului al XX-lea – urmează exemplul operelor lui Tolstoi din Rusia, dând mărturie despre prezența acestei „fermentații evanghelice“ aflate la lucru în Biserică. Chiar și atunci când ierarhia oficială pare să-l ignore sau îi este chiar ostil, spiritul evanghelic împiedică Biserica să se împietrească într-un ritualism formalist, o perversiune la care pare în mod special predispusă.

A exercitat Evanghelia după Ioan o influență preponderentă asupra spiritualității ortodoxe? Există o teorie că, în timp ce romano-catolicismul se hrănește din inspirația Sf. Petru, iar comunitățile creștine

[*Nebuni întru Hristos*], Paris, 1983; T. Spidnitz, „Fous pour le Christ en Orient“ [*Nebunii întru Hristos ai Răsăritului*], *Dictionnaire de Spiritualité* [*Dicționar de spiritualitate*], vol. V, Paris. 1964; E. Behr-Sigel, „La Folie en Christ dans la Russie ancienne“ [*Nebunia întru Hristos în vechea Rusie*], în *Mille ans de christianisme en Russie* [*1 000 de ani de creștinism în Rusia*], Paris, 1989. (N. a.)

²⁵ Fiii cneazului Vladimir I al Kievului și Novgorodului, asasinați din ordinul fratelui lor mai mare Sviatopolk. Primii sfinți martiri din Rusia kieveană, de după creștinarea acestui teritoriu. (N. red.)

²⁶ Personajele unor binecunoscute nuvele ale lui Soljenițin, *O zi din viața lui Ivan Denisovici* și, respectiv, *Casa Matrionei*. (N. red.)

reformate se hrănesc dintr-o inspirație paulină, Ortodoxia este caracterizată prin influența ioaneică. Vladimir Soloviev a popularizat această teorie, care a devenit populară în atmosfera romantică a cercurilor slavofile ruse din anii 1840. În celebrele sale *Trei Conversații*, Soloviev a personificat Biserica Catolică prin Papa Petru al II-lea, protestantismul prin Dr. Pauli, iar Biserica Ortodoxă printr-un „bătrân numit Ioan“. Această categorisire, deși tentantă, nu rezistă la o analiză critică, dacă studiem Ortodoxia în integralitatea sa. Am menționat deja influența evangheliilor sinoptice asupra conștiinței ortodoxe. În acord cu aceasta, Părinții greci nu au favorizat în mod special cea de-a patra Evanghelie. [De exemplu], pentru predicile publice Sf. Ioan Gură de Aur în Bizanț și Sf. Tihon de Zadonsk în Rusia s-au inspirat din doctrina paulină a Bisericii ca trup al lui Hristos.

Este totuși adevărat că Evanghelia Sf. Ioan a influențat profund spiritul eclesiasc ortodox, a cărui ambianță plină de lumină este însăși imaginea „ucenicului preaiubit de Iisus“. Această ambianță, împreună cu realismul spiritual al teologiei Logosului (a „Cuvântului care s-a făcut trup“) – așa cum este exprimat el în special în prologul Evangheliei Sf. Ioan, care este citit în fiecare Biserică Ortodoxă în timpul privegherii pascale – și-au lăsat amprenta [asupra Ortodoxiei]. Un mistic precum Sf. Simeon Noul Teolog – numit astfel prin analogie cu autorul celei de-a patra Evanghelii – pare să aibă un suflet în esență ioaneic; el a influențat profund spiritualitatea bizantină post-patristică. Sf. Simeon a subliniat primatul duhovnicescului asupra elementului instituțional.

Prin „duhovnicesc“ se înțeleg aici elementele pneumatice și harismatice conform doctrinei ioaneice de la Ioan 4.23-24²⁷. Dând prioritate contemplației în raport cu viața intelectuală și activă, Sf. Simeon a dat un mare impuls concepției despre perfecțiunea creștină, care avea să culmineze cu isihasmul athonit.²⁸

²⁷ „Dar vine ceasul și acum este, când adevărații închinători se vor închina Tatălui în duh și în adevăr, că și Tatăl astfel de închinători își dorește. Duh este Dumnezeu și cei ce I se închină trebuie să I se închine în duh și în adevăr.“

²⁸ Sensul acestui termen va fi explicat în Capitolul 7. (N. a.)

În Biserica Ortodoxă pot coexista cu ușurință diferitele moduri de a citi Scripturile. O astfel de diversitate constituie o mare sursă de bogăție [duhovnicească]. Cu toate acestea, creștinii ortodocși simt nevoia de a desluși sensul textelor biblice în contextul tradiției și în comuniune cu Biserica, adică sub suflarea cea dătătoare de viață a Duhului, după făgăduința făcută de Hristos adunării ucenicilor Săi: „Dar Mângâietorul, Duhul Sfânt, pe Care-L va trimite Tatăl, în numele Meu, Acela vă va învăța toate și vă va aduce aminte despre toate cele ce v-am spus Eu“ (Ioan 14.26). Astfel, în relația sa cu Scripturile, o spiritualitate autentic ortodoxă va respinge atât subiectivismul individualist, cât și literalismul fundamentalist și obscurantist ce caracterizează uneori anumite grupuri sectare.